

Mikas Vaicekuskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Dangiškieji gydytojai: XIX amžiaus pabaigos barokiniai lietuvių didaktai (Juozas Antanavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Martynas Sederavičius, Antanas Vytartas)

Žymiausias lietuviškas mirties temos veikalas Mykolo Olševskio *Broma atverta ing viečnastj* (1753) iki XIX a. vidurio buvo leidžiamas daugelį kartų. Jis formavo populiarią, barokine raiška pagrįstą lietuvišką „mirimo meno“ literatūros tradiciją. Tačiau nuo lietuviškos spaudos draudimo pradžios tokia literatūra nebebuvo leidžiama, nors jos poreikis buvo juntamas. Atsižvelgdami į šios tematikos literatūros trūkumą, XIX a. aštuntame devintame dešimtmetyje veiklos ėmėsi Sudargo klebonijos aplinkos autoriai Martynas Sederavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Juozas Antanavičius ir Antanas Vytartas, iš viso išleidę apie penkiasdešimt veikalų. Straipsnyje tiriami šių autorių literatūrinė ir leidybinė veikla, jos tikslai, mirties tematikos knygų (*Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus*, 1880?; *Gydyklos nuo baimės smerčio*, 1886; *Garsas apie baisybes dienos sūdo ir kankinimai pragariniai*, 1888) rašymo, vertimo ir rengimo būdai.

Raktažodžiai: XVIII–XIX a. lietuvių literatūra, Barokas, mirties refleksija, nuodėmės, pragaro kančios, spaudos draudimas, knygų leidyba, Mykolas Olševskis, Juozas Antanavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Martynas Sederavičius, Antanas Vytartas.

Dangiškojo gyvenimo amžinumas, žemiškojo laikinumas ir jo pabaiga – mirtis – Baroko laikais tampa viena iš dominuojančių literatūros, ypač religinės, temų. Lietuvių literatūros istorijoje žymiausiu vėlyvojo Baroko veikalu, ryškiausia barokinės mirties refleksijos reprezentante Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir vėliau XIX a. Lietuvoje laikoma Mykolo Olševskio (apie 1712 – apie 1779) *Broma atverta ing viečnastj* (1753)¹. Tai buvo populiariausias XVIII–XIX a. ne praktinio

¹ [M. Olševskis], BROMA | ATWERTA | Ing | WIECZNASTI, | PAR | Atminima pafkutiniu dayktu. | Su spafabays Difponawojma mir-|fztanciu, ant šciesliwa fmercia. | Su spafabays ratawojma dufiu Cisčiu kien-|tanciu. Teypogi ape kitus Artykulus Wie-|ros Szwetos, fu trumpays

pubūdžio lietuviškas katalikiškas veikalas (čia ir toliau kalbama tik apie lietuvių kalba kurtą raštiją), jis išleistas 17 kartų – 1753, 1759, 1764, 1766, 1777, 1779, 1785, 1789, 1793, 1795, 1799, 1806, 1811, 1824, 1846, 1847, 1851 m. Šis Olševskio didaktinis religinis veikalas – tai mirimo meno vadovėlis, kalbantis apie tai, kaip gerai numirti, kaip saugotis blogos mirties, apie Dievo teismą, pragarą, skaistyklą ir dangų. Jis taip pat papildytas įvairiais kitais tikėjimo dalykais ir skirtas platiesiems skaitytojų sluoksniams, XIX a. – daugiausia valstiečiams. Dėl savo turinio ir barokinės raiškos, ekspresyvaus žemojo barokinio stiliaus, liaudžiai suprantamos šnekamajai artimos kalbos, mirties, pragaro, skaistyklos, kančių vaizdinių *Broma atverta ing viečnastį* buvo itin paveiki skaitytojui².

Olševskio *Broma atverta ing viečnastį* buvo suskirstyta į tokius skyrius: apie mirtį, apie laimingą mirtį, apie Paskutinį teismą, apie pragarą, apie pragaro kančias, apie skaistyklą, apie sielų gelbėjimą iš skaistyklos ir gelbėjimo būdus. Paprastai konkreti tema dėstoma taip: pirmiausia pristatoma tema, tada pateikiamas pavyzdys – pamokoma istorija ar atsitikimas, ir tada dar pamokslas kalbama tema. Pavyzdžiuose – „prikloduose“ – ir yra daugiausia verbalinių, žodžiais pateiktų, „nupieštų“ vaizdinių apie mirtį ar pragaro kančias. Devintajame skyriuje „Apie peklą“ išskirtos aštuonios pragaro kančios: tai kankinimas ugnimi (pvz., komentuojama taip: „Ugnis ne išsakitos karsztibes; dabar neiszskienti kad tawi musie ikanda, kieyki? o kayp galiesi giwenty mizernas griesznikay, nug galwos iki koju apipiltas ugniemis“³), šalčiu, kandžiojimu, smarve, badu, trošku-

pamoklajs, ir pri-|klodays, iš pawožniu Authoriu iżrinktays. | Par Kuniga | MIKOŁA | OLSZEWSKI | Theologa Abfoluta Kanawnika Regu-|larna BB. MM. De paenitentia; fu Me-|dytacyomis ant cielos Nedieles. | Metuose nuog Užgimima JEZUSA P. 1753. | WILNIUY | Drukarnie J. K. M. Kunigu Francifzkonu; VUB L_R 1062.

² Dar žr. [J. Aistis], K. A., *Broma atverta ing viečnastį, Šviesos keliai*, 1933, Nr. 1, p. 26–31; A. Tereškinas, *Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose, Senosios literatūros žanrai*, ats. red. A. Samulionis, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1), Vilnius, 1992, p. 104–163.

³ [M. Olševskis], *BROMA | ATWERTA | ING | WIECZNASTI | PAR ATMINIMA PASKUTINIUN DAYKTU.* | Su spasabays Dysponawoima mirsztan-|čziu, ant szcześliwa smerczia, yr rata-|woima Dušzių Czyscių kientančziu. | Teypogi apcy Artykułus Wieros S. su trun-|pays Pamokslays, yr Prikłodays, isz pawo-|žniun Authoriu iszrinktays. | par | KUNIGA MIKOŁA OLSZEWSKI | Theologa Absoluta Kanaunika Regular-|na BB. MM. *de poenit:* | *Su*

liu, tamsa, šėtono ir kitų prakeiktųjų regėjimu ir pati didžiausia paskutinioji kančia – amžinas nematymas Viešpaties Dievo: „[...] Weyda maoningiausy P. Diewa sawa ne regies amžinay, tan munka wadina Theologay *paenam damni*, munka nutroitiima gieribes wiecznos regieima Weyda P. Diewa“⁴, kurios skiriamos už puikybę, godumą, svetimoteriavimą, pavydą, apsirijimą, rūstybę, tinginystę. Pateiksime vieną būdingą „priklodą“ apie pragaro bausmes už puikybę:

Klausikiete to prikłoda puykibes, jus, swietiszkas Moteris, Pones yr Pannas, už grieka sau neturete diena yr nakti myslity apey swieta praznastis, kaypo prisyzadabity, žmonieims pasydaboty; o ant to neatmenat, jog potam jusu azdabas bus liepsnomis ugnies pekłos. Nore jus ratawoti isz tun munku, kures užslužijot, toki duodamas pamoksla S. Tamoszius a *Villan*: Bie-||da jums nędznas Bałtas gałwas, kurios mizerna kuna palerawoiete myułu, farbomis, tuomi cziesu sukalbietumet Poterus, Rożańcziu, arba Karunka: kan trotijet darmay cziesa weyziedamas i zelkora; apsisuks ant kakła tawa žaltey, giwates, sziatonay plieszis kuna jusu, degins smału yr sieru, akis jusu neczistas, czistis ugniemis, wisas kunas turies sawa karonę yr munka pagał grieku; tęnay i nasrus bagocziaus, karszta auksa piłse; pijoniczės karsztu smału yr sieru girdis, neczistus ant krotku kiepse; ant ko uwožadamas S. Gregorius kalbe: *Praesentia hujus vitae gaudia, sequentur perpetua lamenta. Hic fratres venam laetitiam fugite, si illic flere et lugere formidatis* S. Greg. Po trumpu to swieta raskaziu yr linksmibiu, artinas amžinas werksmas. Duszes Krikszczioniszkas, sergieketies to swieta linksmibiu, jey ne noret amžinay werkti.⁵

Tokia „mirimo meno“ literatūra Lietuvoje turėjo savo tradiciją ir XVIII a. antroje pusėje, ir XIX a. Šiai tradicijai priklausytų Olševskiui tematiškai artimi veikalai – Kazimiero Klimavičiaus (~1720 – po 1786) *Pavynastys krikščioniškos, arba Katekizmas* (1767)⁶, Jono Lecha-

Medytacyjomis ant cielos Nedieliės. | WILNIUJ. | KASZTU YR DRUKU A. DWORCA. | 1851, p. 69; LLTIB 2917. Citatoms pateikti pasirinktas 1851 m. *Bromos atvertos ing wiecnastj* leidimas, nes tai buvo paskutinis šio veikalų leidimas apskritai ir artimiausias mūsų kalbamiems autoriams.

⁴ Ibid., p. 72.

⁵ Ibid., p. 67–68.

⁶ [K. Klimavičius], PAWINASTES | KRIKSZCIONISZKAS, | *Arba* | KATECHIZMAS, | *Kureme* | Duodase wysokie pamokflay ką tu-|rey, Koznas Krikščionifzkas zmo-|gus tykiete, zino-|te, kaypo pa-|gał Diewo cnatliway giwen-|damas ant swieto, ifžgani-|ma apturiete. | NAUJEY, | Dieł pazitko Dwasifzko, fu ay-|fžkiu ifžguldimu, Taiemniciu | Wieros szwętos, | *Par storone*, | Kuniga KAZIMIERA KLIMAWICIAUS | Dziekona Alsiedziu, Plebona Łayzuwas, | SURASI-

vičiaus vyr. (XVIII a. vidurys – XIX a. pradžia) *Pravadnykas ing tēviškį dangaus amžiną, arba Skutečnas spasabas ratavojima mirštančių žmonių* (1776, 1802, 1812, 1817, 1835, 1849)⁷. Tačiau visą laiką pagrindiniu, etaloniniu šios srities veikalu lietuvių literatūroje iki pat paskutiniojo savo leidimo (1851) akivaizdžiai išliko *Broma atverta ing viečnastį*. Tai patvirtina ir mėginimas ją perspausdinti 1864 m.⁸, ir vėlesnis jos gyvavimas rankraščiuose. Čia minėtini keli faktai. 1874–1875 m. vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875) perredagavo ir perrašė Olševskio veikalą 1851 m. leidimą, tačiau dėl mirties nebesuspėjo išleisti. Liko rankraštis *Broma atidaryta ing viečnastį* ir jo nuorašas⁹. 1874 m. vienos Peterburgo spaustuvės darbuotojas Aleksandras Luotys (? – prieš 1899) ranka persirašė Olševskio *Bromą atvertą ing viečnastį* asmeniniams tikslams¹⁰.

Lietuviškos religinės raštijos – maldaknygių, giesmynų, kitų religinių skaitinių, tarp jų ir mirties temos kūrinų – tradicija, atėjusi iš barokinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų, lietuvių literatūroje nebuvo nutrūkusi per visą XIX a., gyvavo iki pat XIX a. pabaigos ir net XX a. pradžios. Šalia *Bromos atvertos ing viečnastį*, atsižvelgiant į jos pa-

TAS, | *Ir Drukon* | Jo wlofnu kafztu paduotas, | *Metufe 1767*. | WILNIUY | Drukarnioy Akademios *Societatis JESU*; VUB L_R 833.

⁷ [J. Lechavičius vyr.], PRAWADNIKAS | ING | TIEWISZKI DANGAUS AMZINA, | ARBA | SKUTE CZNAS SPASABAS | RATAWOIMA MIRSZTANCIU | ZMONIU, | GAUSES, IR IPATINGAS RODAS | PADUOTAS, | PAR STORONI KUNIGA K. K. D. J. P. E. | APRASITAS | *O fu pazwaleni Wiresnibies Dwafjszkos*, | *Drukon* | DUOTAS, | METUOSE 1802. | WILNIUY | Drukarniey Dyceezios; LLTIB B 1684a. 1802 m. leidimas – pirmas de visu žinomas ir aprašytas leidimas.

⁸ Žr. M. Vaicekauskas, Motiejaus Valančiaus draudimas perspausdinti *Bromą* (1864), *Archivum Lithuanicum*, 2005, t. 7, p. 177–205.

⁹ Žr. M. Vaicekauskas, Valančius ir Olševskis, arba niekur nedingęs rankraštis, *Knygy aidai*, 2003, Nr. 1–2, p. 5–10; Idem, Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. „Bromos atvertos ing viečnastį“ 250-osioms išleidimo metinėms, *Knygy aidai*, 2003, Nr. 4, p. 10–18; Idem, Paskutinė Valančiaus knyga, *Istorijos rašymo horizontai*, sud. A. Jurgutienė, S. Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius, 2005, p. 266–294.

¹⁰ Žr. M. Vaicekauskas, Valančius ir Olševskis II, p. 16; G. Subačius, Filologinis Aleksandro Luočio salto: *Трумтасъ Катехизмасъ* (1865) verčiamas *Trumpu Katechizmu* (1874), *Baltistica*, 2006, t. XL 1 (2), p. 283–308; M. Vaicekauskas, Deginti ar dar kartą spausdinti? XVIII–XIX a. lietuvių bestselerio likimas, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 76; Idem, Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2009, Nr. 1–2, p. 25–27.

skirtį, medžiagos pateikimo struktūrą, pasakojimų sandarą, galima dar būtų paminėti ir XIX a. didaktinę lietuvių literatūrą (Antaną Tatarę, Juozapą Silvestrą Dovydaitį, Mikalojų Akelaitį, Motiejų Valančių), kuriai neabejotinai tam tikros įtakos bus padariusi religinė didaktinė, *bro-minio* tipo, literatūra.

XIX a. antroje pusėje, spaudos draudimo laikais, lietuvių grožinė literatūra dar tik buvo pradėta intensyviau kurti. Nemaža dalimi tai siejama su nelegalios periodinės spaudos atsiradimu, pavyzdžiui, *Aušra*, *Varpu*. Atskirų grožinės literatūros leidinių išleista buvo itin mažai. Tuo tarpu religinė ar didaktinė literatūra leista gerokai intensyviau, nors iki devinto dešimtmečio pradžios mirties tematikos literatūra nebuvo leidžiama. Užpildyti šią religinės literatūros spragą ėmėsi Sudargo klebonijoje veikusi „pabažnų senelių“ trijulė, kaip ją pavadino Juozas Tumas-Vaižgantas¹¹. Tai buvo Martynas Sederavičius, Juozas Antanavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas ir kiek vėliau prie jų prisidėjęs Antanas Vytartas, pagrindiniu savo veiklos tikslu laikę religinį liaudies, t. y. valstiečių, švietimą, tikėjimo puoselėjimą leidžiant religines praktines ir didaktines knygas, kitaip dar pavadintini „dangiškaisiais sielų gydytojais“.

MARTYNAS SEDERAVIČIUS (1829–1907) – kunigas, religinių raštų vertėjas, leidėjas, knygnešys, 1858–1863 m. Alvito vikaras, 1863 m. sukilimo metu gyveno Žemaitijoje, vėliau grįžo į Užnemunę, čia buvo vikaras Griškabūdyje, Liudvinave, Šakiuose, 1873–1907 m. Sudargo klebonas.

JUOZAS ANTANAVIČIUS (1830 – XX a. pradžia) – eiguļys, religinių raštų vertėjas, rengėjas, knygnešys, buvo Sudargo, Pervazninkų girių vyresnysis eiguļys, nuo 1875 m. bendradarbiavo su Sederavičiumi, 1886 m. atleistas iš tarnybos apsigyveno Sudarge, 1887 m. Grinaičiuose, vėliau išsikėlė ir nuo Sederavičiaus atsiskyrė, nuo 1897 m. gyveno Lukšiuose.

SERAFINAS LAURYNAS KUŠELIAUSKAS (1820–1889) – Žemaičių bajoras, dvarininkas, valdininkas, tretininkas, religinių raštų autorius, vertėjas, rengėjas, leidėjas, knygnešys. Petrozavodzke dirbo teismo raštininku, teisėju, bur-

¹¹ [J. Tumas-Vaižgantas], Serafinas-Laurynas Kušeliauskis, *Vaižganto raštai*, t. XII: *Mūsų literatūros istorijai. Penktas būrys veikėjų: Aušrininkai, šviesininkai*, Kaunas, 1929, p. 190; kartota: [J. Tumas-Vaižgantas], Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Vaižgantas, *Raštai*, t. 15: *Literatūros istorija, 1899–1929*, par. E. Bielskytė, E. Daugnora, vyr. red. V. Vanagas, Vilnius, 2004, p. 422.

mistru, prieš 1863 m. grįžo į Lietuvą ir dirbo Ukmergės ir Raseinių apskrčių policijų nuovadosė. Per 1863–1864 m. sukilimą susipažino su Sederavičiumi. Gyveno Senlioliuose (Raseinių apskr.), Tytuvėnuose. Pakviestas Sederavičiaus, 1889 m. atvyko gyventi į Sudargą. 1887 m. buvo įsteigęs nelegalios lietuvių raštijos fondą *Knyginį amžiną banką lietuviškos rašliavos (literatūros)*, kurio tikslas buvo lietuviškos katalikiškos spaudos rengimas, leidimas ir platinimas¹².

ANTANAS VYTARTAS (1863–1932) – kunigas, religinių raštų vertėjas, rengėjas, knygnešys, 1886–1889 m. Mosėdžio vikaras, 1889–1891 m. Baisogalos vikaras, 1891–1894 m. Klovainių vikaras, 1894–1895 m. Jonišio vikaras, 1895–1899 m. Kupiškio vikaras, 1899–1905 m. Naumiesčio klebonas, 1905–1907 m. Leckavos klebonas, 1910–1912 m. dirbo Liepojoje, Rygoje, 1912–1914 m. Šiaulių klebonas, 1914–1919 m. Odesos lietuvių parapijos klebonas, 1919–1920 m. Ėriškių kuratas, nuo 1920 m. Pašvitinio altarista.

Iš viso šie autoriai parašė, parengė ir išleido iki šiol žinomų 50 leidinių. (Jų veikla XIX a. pabaigos Lietuvoje – religinių lietuviškų knygų rengimas ir leidimas – mažai tyrinėtus, praktiškai neatskleistas reiškinys lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje¹³.) Pateikiame jų išleistų knygų sąrašus¹⁴.

¹² [J. Tumas], Serafinas Kušeliauskas, „Docento p. e. J. Tumo Lietuvių Literatūros Paskaitos. Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė“, *Rytas*, 1924-01-10, Nr. 8 (19), p. 2; kartota: [J. Tumas], Serafinas Kušeliauskas, [Idem], *E. doc. p. J. Tumo Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė*, Kaunas, 1924, p. 49–51; [Idem], Serafinas-Laurynas Kušeliauskis, 1929, p. 197–198; [Idem], Serafinas Laurynas Kušeliauskas, 2004, p. 427–428; A. Milukas, Kun. Martynas Sederavičius ir jo Padėėjai, *Spaudos laisvės ir Amer. Liet. organizuotės sukaktuvės*, Antra laida, Philadelphia, [1929], p. 106–107; A. Rabačiauskaitė, Duomenys Kušeliausko biografijai, *Knygotyra*, 1980, Nr. 8 (15), sąs. 1, p. 59–60; V. Merkys, Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 metais, *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatnickienė, Vilnius, 2004, p. 16.

¹³ Apie Sederavičių, Kušeliauską ir kitus, jų organizuotą knygų leidybą ir platinimą, be kitų, šiame tekste naudojamų autorių, dar yra rašę ar paminėję: V. Gidžiūnas OFM, *Trečiasis šv. Pranciškaus ordinas: 750 metų jubiliejaus proga*, Brooklyn, 1971, p. 99–101; V. Stonienė, Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškoji knyga, A. Glosienė, D. Kaunas, A. Navickienė, V. Stonienė, *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius, 1996, p. 137; V. Stonienė, *Lietuvos knyga ir visuomenė: Nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius, 2006, p. 30.

¹⁴ Sąrašai sudaryti pagal šiuos bibliografinius leidinius: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1: A–P, ats. red. A. Lukošūnas, sud. E. Binkytė, D. Gargasaitė, G. Juodpalytė, D. Kaunas, N. Kišūnienė, R. Pužilienė, A. Rabačiauskaitė, A. Ruzgas, J. Tumelis, A. Ulpis, M. Zulonienė, Vilnius, 1985; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos*

MARTYNO SEDERAVIČIAUS parašytos, išverstos, parengtos ir sudarytos knygos:

- *Ziegorius m̄ikos Viešpaties, arba Apmislijimas kentėjimų Jėzaus Christaus Dievo žmogaus* (Alfonso Maria de Liguori knygos vertimas, 1874)
- *Apie sekimą Jėzaus Christaus* (šv. Tomo Kempiečio knygos vertimas, kartu su Juozu Antanavičiumi, 1875)
- *Aukso knygelė, arba Mokslas nusizėminimo* (kartu su Juozu Antanavičiumi, 1877, 1880)
- *Jūs vaikeliai lietuvninkai!* (1877)
- *Išganingi dūmojimai apie sopulius Švenčiausios Motinos* (Alfonso Maria de Liguori knygos vertimas, kartu su Juozu Antanavičiumi, 1878, 1890, 1894, 1895, 1903?, 1905, 1906x2)
- *Šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (kartu su Serafinu Laurynu Kušeliausku, 1883, 1885, 1887, 1888, 1889?, 1894?)
- *Pritaisymas vaikelių prie spaviednės ir komunijos šventos* (Antonio Marcińskio knygos vertimas, kartu su Juozu Antanavičiumi, 1887, 1888)
- *Šlovinimas Švenčiausios Panos Marijos per mėnesius mojų, arba gegužį, lapkritį ir kožname laike* (Leonardo Soleckio knygos vertimas, 1887)
- *Poteriai, aktai ir kiti reikalingiausi daiktai, kuriuos turi žinoti krikščionis Rymokatalikų tikėjimo* (1898)

JUOZO ANTANAVIČIAUS parašytos, išverstos, parengtos ir sudarytos knygos:

- *Apie sekimą Jėzaus Christaus* (šv. Tomo Kempiečio knygos vertimas, kartu su Martynu Sederavičiumi, 1875)
- *Išguldymas litanijos loretanskos* (Leonardo Soleckio knygos vertimas, 1876)
- *Trumpas apsakymas apie apsireiškimą Švenčiausios Panos Marijos Lourde* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1876)
- *Arielka yra šaltinių visokių piktybių prieš Dievą ir žmones* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1877)

lietuvių kalba, t. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž. *Vaizduojamasis menas, afsios, gaidos, žemėlapiai*, ats. red. A. Lukošius, sud. E. Binkytė, D. Gargasaitė, G. Juodpalytė, D. Kaunas, N. Kišūnienė, R. Pugžlienė, A. Rabačiauskaitė, A. Ruzgas, J. Tumelis, A. Ulpis, M. Zulonienė, Vilnius, 1988; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 3: 1905–1917, kn. 1: *Knygos ir autoriniai smulkieji spaudiniai. A–L*, ats. red. R. Varnienė, red.-sud. V. Savickienė, par. R. Bagušytė, V. Mateikienė, V. Pakalniškienė, Vilnius, 2006; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 3: 1905–1917, kn. 2: *Knygos ir autoriniai smulkieji spaudiniai. M–Ž*, ats. red. R. Varnienė, red.-sud. V. Savickienė, par. R. Bagušytė, V. Mateikienė, V. Pakalniškienė, Vilnius, 2006.

- *Aukso knygelė, arba Mokslas nusižeminimo* (kartu su Martynu Sederavičiumi, 1877, 1880)
- *Išganingi dūmojimai apie sopulius Švenčiausios Motinos* (Alfonso Maria de Liguori knygos vertimas, kartu su Martynu Sederavičiumi, 1878, 1890, 1894, 1895, 1903?, 1905, 1906x2)
- *Mėnuo Švenčiausios Marijos Panos* (Prokopo (Jano Tomaszo Leszczyńskiego) knygos vertimas, 1878, 1880, 1882, 1890, 1891?, 1892, 1893x2, 1894x2, 1895, 1898, 1899?, 1900?, 1902?, 1905x3, 1906x6, 1910)
- *Apsakymas kelionės žeme Palestinos apie Jeruzalę ir kitas šventas vietas* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1880, 1897, 1907)
- *Apsireiškimas motinos švenčiausios Gercvalde žmonėms katalikams pagal ištyrinėjimo dvasiškos vyriausybės surašyta* (1880)
- *Vadovas, arba Dangiškos gydyklos dėl išganymo žmogaus* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1881)
- *Vadovas į dangų, arba Pamokslai dvasiški* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1886, 1888)
- *Pritaisymas vaikelių prie spaviednės ir komunijos šventos* (Antonio Marcińskiego knygos vertimas, kartu su Martynu Sederavičiumi, 1887, 1888)

SERAFINO LAURYNŲ KUŠELIAUSKO parašytos, išverstos, parengtos ir sudarytos knygos:

- *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus* (Albano Isidoro Stolzo knygos vertimas, 1880?, 1881?)
- *Aukso altorius, arba Šaltinis dangiškų skarbų* (1882, 1884x3, 1885, 1887x2, 1888x3, 1889x6, 1889?, 1890x2, 1891x3, 1892x2, 1892?, 1893x2, 1894, 1895x2, 1896x2, 1898x2, 1899, 1900?, 1901?, 1904x2, 1905x2, 1906x3, 1907x4, 1910, 1911, 1912, 1913x2)
- *Raktas ing dangų* (1883)
- *Šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (kartu su Martynu Sederavičiumi, 1883, 1885, 1887, 1888, 1889?, 1894?)
- *Pekla su giesmėmis. Stebuklai Dievo šventose dūšiose čyščiaus* (1884, 1886?, 1893, 1902, 1904x2, 1908)
- *Žinia apie gydymą ligų kūno ir dūšios. Apie Liuterį ir Kalviną* (1885–1886, 1889?)
- *Gydyklos nuog baimės smerčio* (Albano Isidoro Stolzo knygos vertimas, 1886, 1887, 1893, 1894, 1904, 1905, 1906x3)
- *Talmudas žydy* (1886?, 1889?, 1891, 1896, 1898, 1904, 1905, 1906x2, 1908)
- *Brostvas* (1887, 1895, 1896?)

- *Giesmės sutaisytos iš grynų žodžių psalmių* (1887)
- *Gyvenimai šventųjų Dievo*, pirma dalis (1887, 1888?, 1897?, 1904, 1906)
- *Mažas šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (kartu su Antanu Vyartu, 1887)
- *Misija. Žiedai gražiausių pamokymų, priežodžių, parsėrgėjimų, patarlių* (1887, 1905, 1906)
- *Pamokslai apie sūdą Dievo, pakūtą, dangų ir nekaltą prasidėjimą Švč. Marijos Panos* (1887, 1904)
- *Pokylis šventųjų, arba Tanki komunija* (Louis Gastono de Séguro knygos vertimas, 1887, 1888?, 1890, 1906)
- *Sopulinga mūka viešpaties mūsų Jėzaus Christaus* (Annos Katharinos Emmerich knygos vertimas, 1887, 1896, 1897?, 1900, 1904x2, 1905, 1906)
- *Škala pavargėlių siratų ir apie daugel kitų naudingų žinių* (1887, 1896, 1900?, 1904, 1905, 1906)
- *Vartai dangaus, arba Rymo katalikiškas mokslas su istorijomis* (1887, 1899, 1895, 1897, 1897?, 1904x3, 1905x2, 1906)
- *Garsas apie baisybės Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* (Klemenso Bolesławiu-szo knygos su Giovanni Battistos Manni tekstu vertimas, 1888, 1890, 1891, 1897, 1904, 1906x3, 1906?, 1909x2)
- *Visų metų gyvenimai šventųjų*
 - d. 1 – 1889, 1889?, 1892, 1898?, 1904, 1904?
 - d. 2 – 1889, 1893?, 1904x2, 1904?
 - d. 3 – 1890, 1894?, 1904x2, 1904?
 - d. 5. – 1892, 1895, 1904, 1904?, 1906, 1908
 - d. 6 – 1899, 1899?, 1904x2

ANTANO VYTARTO parašytos, išverstos, parengtos ir sudarytos knygos:

- *Mažas šaltinis dieviškos loskos, arba Vidutinis aukso altorius* (kartu su Serafinu Laurynu Kušeliausku, 1887)
- *Nekaltybė. Aukštėybė ir gražybė tos cnatos* (1887, 1893, 1896?, 1899?, 1904x2, 1905, 1906, 1906–1907, 1907, 1910)
- *Kaip nuspakajyti sumenę* (1888x2, 1889x2, 1890, 1891, 1892, 1895, 1904x2, 1905, 1906)
- *Šviesybė tikėjimo, arba Trumpas išguldymas reikalingiausių Rymo-katalikiško tikėjimo dalykų* (Rocho Filochowskio knygos vertimas, 1888)
- *Trumpas katekizmas* (Rocho Filochowskio knygos vertimas, 1889, 1893, 1894, 1895, 1897, 1905x3, 1907)

- *Viečnastis* (Giovanni Battistos Manni knygos vertimas, 1889)
- *Vadovas, arba Dangiškos gydyklos dėl žmogaus* (Felixo Gondeko knygos vertimas, 1890, 1895, 1899, 1905, 1906)
- *Girtybė, baisybė ir sunkybė to grieko ypatingai žmoguje krikščionyje* (1891, 1891?, 1893, 1905x2, 1906, 1907)
- *Naujas šaltinis* (~ 1891)
- *Pamokslai ant didžiųjų metinių viešpaties švenčių* (1893x2, 1905)
- *Tiesos žodžiai apie pamatinius tikėjimo dalykus dėl mokytų ir nemokytų naudingi* (1893, 1903?, 1904, 1905)
- *Apie kalbų pradžią ir tikros rodos dėl apsisaugojimo neprietelių, vedančių iš tikro ir išganingo tikėjimo kelio į prapultį* (1894, 1905)
- *Dangiškos laimės diena ant žemės* (1906, 1909, 1910)
- *Pirmoji išpažintis ir pirmoji šventa komunija* (1906)
- *Ar katalikas gali būti socialistu?* (1908x2)
- *Kas tai yra socializmas ir ar galimas daiktas tą mokslą įvykdyti?* (1908)

Sederavičiaus, Antanavičiaus, Kušeliausko ir Vytarto knygų repertuaras – beveik išimtinai religinė, religinė didaktinė literatūra. Tai buvo maldaknygės, katekizmai, pamokslai, Jėzaus Kristaus ir Švč. Mergelės Marijos kančios, šventųjų gyvenimai, apsireiškimai, mirties temos veikalai ir įvairiausi religiniai bei didaktiniai skaitiniai (tarp jų dar, pavyzdžiui, buvo Kušeliausko knyga apie kūno bei sielos ligas ir elementorius¹⁵, Antanavičiaus ir Vytarto prieš girtavimą skirti leidiniai ir Vytarto politinio-visuomeninio turinio leidiniai). Sederavičius, kartu su juo ir kiti jo aplinkos žmonės, buvo vyskupo Valančiaus sekėjas religinio liaudies švietimo reikaluose¹⁶. Tačiau kitaip negu Valančius, jis buvo itin konservatyvus, visiškai nepripažino grynai pasaulietinio turinio spaudos¹⁷. Jis kartą buvo net atsisakęs leisti savo patikėtiniams knygnešiams per sieną gabenti *Aušrą*.

Intensyviausiai ir vaisingiausiai „pabažnieji seneliai“ savo leidybine veikla užsiėmė Sudargo laikotarpiu. Visas su lietuviškomis knygomis

¹⁵ Apie tai žr. A. Rabačiauskaitė, op. cit., p. 58; R. Vaivada, Tautos tradicijos daraktorių veikloje, formuojant vertybių sistemą, *Pedagogika*, 2007, t. 88, p. 13–18.

¹⁶ A. Rabačiauskaitė, op. cit., p. 58.

¹⁷ V. Merkys, op. cit., p. 16.

susijęs darbas buvo organizuojamas keliais etapais: knygų rengimas – leidimas – platinimas.

Visiems Sudargo aplinkos autoriams glaudžiai bendradarbiaujant ar pasiskirsčius funkcijomis, knygų rengimo būdas dažniausiai būdavo toks: Sederavičius, Kušeliauskas ir Vytartas paprastai rašė, vertė, rengė ar kompiliavo, Antanavičius jų tekstus perrašinėjo, Sederavičius rūpinosi leidybos organizavimu ir platinimu. Daugiausia knygos buvo leidžiamos Sederavičiaus ir Kušeliausko lėšomis. Jų darbo metodai, knygų rašymo organizavimas dabar atrodytų kiek keistokai. Pavyzdžiui, Vytartas ieškodavo ar kviesdavosi taisyti savo tekstus, padėti rengti įvairius leidinius daugelį nors kiek išmanančių žmonių, pasak Tumo-Vaižganto,

[...] greitas būdamas, jis visur puldinėjo, kad anųjų laikų kalbos žinovai jam padėtų darbo dirbti, ypač gi, kad jam taisytų lietuviškąją tekstų kalbą. Bet tų žinovų tuomet buvo dar nedaug ir tie patys, kaip ir šandie, rankas kratė, išvydę šimtus lakštų prirašyto popieriaus. Taip ir teko nabagai kun. Antanui verstis, kaip išmanė pats.¹⁸

Vytartas yra palikęs ir komentarus, kaip rengęs kai kurias savo knygas, pavyzdžiui, apie *Girtybę, baisybę ir sunkybę to grieko ypatingai žmoguje krikščionyje*: „Pasinaudojau knyga, „Słowo prawdy o pijaństwie i trzeźwości“. Surinkau ten nemaža pamokinančių pavyzdžių; dar pridėjau iš Lietuvos istorijos keletą. [...] Tam dalykui plačiau išdėstyti dar turiu daug medžiagos rankraščiuose [...]“, arba apie *Kaip nuspakajyti sumenę*: „Medžiagą ėmiau iš kun. Marcinskio „Droga do prawdziwego spokoju sumienia“ ir iš kitų dvasiškujų knygų“¹⁹. Manytina, kad ir kiti jo

¹⁸ [J. Tumas], Antanas Vytartas, „Docento p. e. J. Tumo Lietuvių Literatūros Paskaitos. Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė“, *Rytas*, 1924-01-01, Nr. 1 (12), p. 4; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, [Idem], *E. doc. p. J. Tumo Lietuvių Literatūros Paskaitos. Draudžiamasis laikas: „Šviesos“ grupė*, 1924, p. 18; [Idem], Antanas Vytartas, *Vaižganto raštai*, t. XII, 1929, p. 164; [Idem], Antanas Vytartas, Idem, *Raštai*, t. 15, 2004, p. 399. Dar žr. Tumo pasakojimą, kaip Vytartas buvo pasikvietęs jį talkininkauti: [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-01, Nr. 1 (12), p. 5; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 23-24; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 168-169; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 403-404.

¹⁹ Cit. iš: [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-05, Nr. 4 (15), p. 2; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 37; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 180; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 412.

veikalai buvo rašomi ir rengiami panašiai. Taip pat ir Sederavičius ieškodavo talkininkų, „išnaudodavo“ į kleboniją pasikviestus svečius:

Kun. Sederevičius noriai pas save kviesdavosi ir veždavosi pažįstamus studentus ir moksleivius. Kartą iš Slavikų atlaidų parsivežė savo sesers sūnų Joną Kasperavičių, Markūzą ir dar du studentus. Dvi dienas šitiems svečiams leido kiek jie tik nori valtimi po Nemuną irstyti, maudyti ir šiaip lengvai svečiuotis. Trečią dieną svečiams padavė darbo: perrašyti ir taisyti rankraščius. Tokį darbą visi svečiai intensyviai dirbo visą mėnesį.²⁰

Kušeliauskas kai kuriose savo knygose ar jų dalyse nurodydavo vertimo ir rengimo šaltinius: apie *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus* – „Ta kniga susideda iš dwieju dalu, pirmo dali, izsguldita liekarsta nuog bajmes smercze, izsimta iz knygos, kuri sułauke asztuniolika izszpaudima wokiszka ležuwi, kuniga Albana Stolca“²¹; apie antros šios knygos dalies maldas – „Ape menesini meldimos už duszes, izsimti iz knygos. (Żegarek czyscowy Watszawa 1874. r.)“²²; apie *Pekla su giesmėmis. Stebuklai Dievo šventose dūšiose čyščiaus* antrą dalį –

Aukszta moksla diewobajmings zokoniks Grigalus Rossignoli, tarp kitu szwentu knigu, paraszė ir szita kniga, katra no szimta metu daug sikiu buwa Rime izszpausta ir par dwasiszka wiresnibe patwirtinta, ant gała izsz Prancuziszka ležuwe pasilika pardeta ant lankiszkos kalbos su patwirtinimu dwasiszkos wiresnibes drukawota Wilniuje metuse 1882. Matidami kajp padetus toje knigoje prikłodus surinktus izsz garsingu bażniczios S. rasztiniku, žmones wisoke stona ir ležuwe ukwatoje naudingaj skajta, wien kart trokszdami kad ir musu brolej diewogarbingi žemajtej ir letuwej wartotu tomis brangiomis žiniomis, pardejo-me dabar ant Letuwiszka ležuwe;²³

²⁰ [J. Matijošaitis], *Knygnešių tėvas kunigas Martynas Sederevičius*, parašė J. Matijošaitis, (ser. *Visuomenininko biblioteka*, Nr. 10), Kaunas, 1932, p. 20; kartota: Idem, *Knygnešių tėvas kunigas Martynas Sederevičius*, Antroji laida, Vilnius, 2004, p. 20.

²¹ [S. L. Kušeliauskas], I. LIEKARSTA | nuog | Bajmes smerties. | II. BAŁSAS | Dusziu czyszcziaus. | Wilniuje. | Kasztu ir spauptuwi Juozapa Zawadzke. | 1863, [Tilžė: Juliuso Reylenderio ir sūnaus spauptuvė, 1881?], p. 3; LLTIB B 1207. Toliau tekste – *Liekarsta nuog bajmes smerties*.

²² *Ibid.*, p. 125.

²³ [S. L. Kušeliauskas], PEKLA | su giesmėmis. | STEBUKLAI DIEWA. | Szwentose dusziose Czyszcziaus. | Surinka ir suraszė Zemajtis brolems sawo. | Wilniuje. | Kasztu ir spauptuwi Juozapa Zawadzka. | 1879, [Tilžė: Juliuso Reylenderio ir sūnaus spauptuvė, 1884], p. 247; LLTIB B 2058. Toliau tekste – *Pekla su giesmėmis*.

apie kelis *Gydyklos nuog baimės smerčio* skyrelius – „Ape bajme Diewa“ – „Izsimti iz rasztu S. Alfonsa Liguori“²⁴, „Ženklas izsdegintos rankos“ – „Izsimtas iz knigos didej garsinga rasztinika Wiskupa de Segur. (Pieklō 1880 r. Poznan.)“²⁵; apie *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* –

Szita knigele paraszita par kuniga Jona *Manni* Jezowita walakiszku leżuwiu, o kunigas Bolesławicze zokonikas S. Pranciszkaus metuose 1694 pardeje ant lenkiszka liežuwe. Potam metuose 1750, 1799, 1808 ir dar du kartu izszipausta lenkiszkej su patwirtinimu dwasiszkos ir swietiszkos wiresnibes. Daugel iz tu giesmiu ira pardetu || ant lietuwiszka liežuwe ir ideta knigoje *Pekloje*. Dabar pardejen ciela knigele ant lietuwiszkos kalbos, su abrozelejs paduodame jums, mieli skajtitojej, ant naudinga su izzganimu duszes wartojima. Tureme wilti, jog skajtidami su uwoga, prie milestos Diewa užpelniste del dusziu sawa didžas naudas;²⁶

apie į *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* įterptą tekstą apie kankinimus – „Kankinimas (Kotawone) pragarinui newalniku, raszita par Kuniga Jezowita, Jona Menno 1675 m. ant parsegejima užkitezisiu grieszniku, o par kuniga Stagracziński naujej izszipausta“²⁷.

Leidiniams spausdinti Sederavičius į spaustuovę Prūsijoje su rankraščių nusiųsdavo savo patikėtinį, kuris kartais ten ir korektūrą skaitydavo, ir prižiūrėdavo spausdinimą, pavyzdžiui, Antanavičių siųsdavo į Tilžę pas Otto von Mauderode²⁸. Paskui spaudinių lankus perveždavo per sieną ir, pavyzdžiui, pas ūkininkus Dobrowolskius Slavikuose juos lankstydavo. Tada kitoje vietoje – pas Juozą ir Jurgį Angrabaičius Rėčgaliuose

²⁴ [S. L. Kušeliauskas], GYDYKLOS | NUOG | BAJMES SMERTIES. | SPAUDIMAS ANT-RAS. | WILNIUJE. | KASZTU IR SPAUSTUWIEJE JUOZAPA ZAWADZKIA. | 1863, [Tilžė: Ernsto Weyerio ir Luiso Arnoldto spaustuovė, 1887], p. 108; LLTIB 3483.

²⁵ Ibid., p. 125.

²⁶ [S. L. Kušeliauskas], GARSAS | APE BAJSI BES DIENOS SUDA | IR | KANKINIMAJ PRAGARINEJ. | WILNIUJE. | KASZTU IR SPAUSTUWIEJE JUOZAPO ZAWADZKIA. | 1862, [Tilžė: Ernsto Weyerio ir Luiso Arnoldto spaustuovė, 1888], p. 3–4; LLTIB B 642. Toliau tekste – *Garsas ape bajsibes dienos suda ir kankinimaj pragarinej*.

²⁷ Ibid., p. 78.

²⁸ [J. Tumas-Vaižgantas], Martynas Sederevičius, *Vaižganto raštai*, t. XII, 1929, p. 224; kartota: [Idem], Martynas Sederevičius, Vaižgantas, *Raštai*, t. 15, 2004, p. 450.

– knygas įrišdavo. Juozą Angrabaitį Sederavičius net buvo siuntęs į Tilžę pasimokyti knygrišstės. Iš Prūsijos per sieną taip pat buvo gabenamos ir jau sulankstytos, įrištos knygos. Knygas vėliau nugabendavo į slaptą sandėlį, ir tada Sederavičius su savo platinimo agentais paskirstydavo po tolesnius platinimo ir skirstymo punktus, kur vėliau knygos patekdavo jau galutiniams platintojams ir būdavo parduodamos ir išdalijamos²⁹.

Šalia maldaknygių, kurias Sederavičius su Kušeliausku vertino kaip svarbiausius savo darbus³⁰, nemažą kiekį ir pakankamai svarbią vietą užėmė mirties tematikos veikalai, kurių, kaip buvo minėta, jau kuris laikas Lietuvoje nebebuvo nei leidžiama, nei platinama. Čia išskirtini tokie mirties temos arba su ja susiję leidiniai: Kušeliausko *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus* (1880?), *Raktas ing dangų* (1883), *Pekla su giesmėmis. Stebuklai Dievo šventose dūšiose čyščiaus* (1884), *Gydyklos nuog baimės smerčio* (1886), *Pamokslai apie sūdą Dievo, pakūtą, dangų ir nekaltą prasidėjimą Švč. Marijos Panos* (1887), *Garsas apie baisybės Dienos sūdo ir kankinimai pračariniai* (1888) ir Antanavičiaus *Vadovas, arba Dangiškos gydyklos dėl išganymo žmogaus* (1881). Jų populiarumą liudija ir anksčiau nurodyti kartotiniai leidimai.

Visos čia suminėtos mirties tematikos ir likusios Sederavičiaus, Kušeliausko, Antanavičiaus ir Vytarto knygos spaudos draudimo laikais buvo leistos kontrafaktiniu būdu Prūsijoje: nė vienoje jų nebuvo pažymėtas autorius, vertėjas ar rengėjas, tikroji parengimo ir spausdinimo vieta bei data. Kai kurias knygas Kušeliauskas yra pasirašęs slapyvardžiu Žemaitis: „Parasze Žemajtis brolems sawo“³¹ ar „Surinka ir surasze Ze-

²⁹ [J. Matijošaitis], op. cit., p. 23–25, 29; kartota: Idem, op. cit., p. 24–25, 29–30.

³⁰ „Bendras mudviejų tikslas ir didysis rūpestis paskleisti žmonėse spausdintą Dievo žodį. Kitaip supagonės, supravoslavės. Rašėm ir vertėm, kiek tik tesėdami daugiau. Taip gimė „Šaltinis“, taip gimė ir kitos knygos. „Šaltinis“ – kertinis mudviejų darbo akmuo. Knygos, išleistos prieš „Šaltinį“ ir potam, tai tik jam priedas“ (Kazimiero Gylio perpasakoti Sederavičiaus žodžiai; cit. iš: [J. Tumas-Vaižgantas], Martynas Sederavičius, 1929, p. 220; kartota: [Idem], Martynas Sederavičius, 2004, p. 446; [J. Matijošaitis], op. cit., p. 23–25, 27; kartota: Idem, op. cit., p. 24–25, 28).

³¹ [S. L. Kušeliauskas], RAKTAS | ing | DANGU. | Parasze Žemajtis brolems sawo. | Bukite tada mielaszirdingajs | kajpo ir Tewas jusu ira mie-|laszirdingas. *Luk. par. 6.* | Palajminti mielaszirdingi, nes | anie mielaszirdiste aptures. | *Mateu. par. 5.* | WILNIUJE. | 1863, [Tilžė: Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1883]; LLTIB 2186.

majtis brolems sawo³². Tumas-Vaižgantas Vytarto anonimiškumą taip komentuoja:

Jokios asmeninės garbės, jokio nuopelno sau kun. Vytartas nepripažino. Gal jam nė į galvą tai nepareidavo, kad jis vargsta žūna, nakčių nemigdamas rašo perrašinėja kaipo kūrėjas, autorius, reiškėjas asmeninio savo talento, ypatingų, kitur neaptinkamų gabumų. [...] Niekur ant tų kompiliacinių knygelėlių nėra padėjęs ne tik savo vardo, bet nė jokios pravardės.³³

Knygų pratarmėse ar ir kitose tekstų vietose yra tam tikrų laiko nuorodų, kai vertėjas ar rengėjas nurodydavo šaltinius (žr. aukščiau).

Kušeliausko ir kitų parašytuose ar parengtuose mirties tematikos veikaluose išlaikoma ta pati jau minėta vizualizuojanti barokinė *Bromos atvertos ing viečnastį* tradicija. XIX a. pabaigos veikaluose tekstas dažniausiai komponuojamas tokia pačia tvarka – pateikiamas mokymas ar išdėstoma tema, tada ji iliustruojama verbaliniais vaizdais – pateikiamos įvairios pamokomos istorijos ir atsitikimai. Keliose Kušeliausko knygoje – *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus*, antrame šios knygos leidime *Gydyklos nuog baimės smerčio* ir *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai*, kur gausu mirties, Paskutinio teismo, pragaro, skaistyklos ir dangaus žodžiais „nupieštų“ vaizdų – viskas dar papildoma temos iliustracijomis, tikraisiais vaizdais, ko nebuvo ankstesnėje tradicijoje.

XVIII ir XIX a. nei Mykolo Olševskio, Kazimiero Klimavičiaus, Jono Lechavičiaus veikalai, nei kiti anksčiau minėti lietuviški mirties temos veikalai nebuvo leidžiami su iliustracijomis – jose skaitytojas tik vaizduotės dėka galėjo matyti mirties, pragaro, skaistyklos vaizdus. Iliustracijos mirties tematikos lietuviškuose leidiniuose atsiranda tik XIX a. pabaigoje – ir tai siejama su Sudargo aplinkos asmenų ir konkrečiai Serafino Lauryno Kušeliausko veikla. Apskritai lietuviškų religinės tematikos kalbamo laikotarpio liaudžiai skirtų knygų su iliustracijomis buvo leidžiama mažai, daugiausia būtų minėtinos maldaknygės, rožiniai, Kryžiaus kelių aprašymai; čia iliustracijos buvo persispausdinamos iš lenkiškų leidi-

³² [S. L. Kušeliauskas], *Pekla su giesmemis*, p. 1.

³³ [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-01, Nr. 1 (12), p. 4, 5; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 22; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 167; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 402.

nių³⁴. XIX a. lietuviškos knygos specialiai nebuvo iliustruojamos. Buvo tenkinamasi atsitiktinai pakliuvusia ar lengviausiai prieinama medžiaga. Paprastai buvo naudojamos užsienio leidinių iliustracijomis. Spaudos draudimo laikais Lietuvai skirtose Prūsijoje spausdintose knygose dažniausiai būdavo panaudojamos vokiškų leidinių iliustracijų klišės³⁵.

Kušeliauskas, kaip jau minėta, išleido tris iliustruotas mirties temos knygas. Pirmoji ir antroji – tai populiarus vokiečių katalikų teologo Albano Isidoro Stolzo (1808–1883) knygos *Mixtur gegen Todesangst fuer das gemeine Volk, und nebenher fuer geistliche und weltliche Herrenleute* iš *Kalender fuer Zeit und Ewigkeit. Erster Jahrgang 1843*³⁶ vertimas iš lenkų kalbos *Lekarstwo przeciw obawie śmierci, kalendarz na czas i wieczność*³⁷ – *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus* (1880?, 1881?). Buvo iliustruota pirmoji šios knygos dalis. Leidžiant antrą sutrumpintą leidimą *Gydyklos nuog baimės smerčio* (1886, 1887, 1893, 1894, 1904, 1905, 1906x3), visos iliustracijos buvo pakartotos. Iš vokiško ar lenkiško leidimo ir konkrečiai kurio leidimo Kušeliausko ar leidėjų buvo paimitos iliustracijos lietuviškam leidimui kol kas, dėl medžiagos ir šaltinių stokos, nenustatyta.

Trečioji knyga – tai pranciškono Klemenso Bolesławiuszo (apie 1625–1689) poemos *Przeraźliwe echo trąby ostatecznej, albo Cztery rzeczy ostatnie człowieka czekające* (pirmas leidimas 1670; XVIII a. priskaičiuojama 11 leidimų, XIX a. – 15 ar daugiau) vertimas iš lenkų kalbos *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* (1888, 1890, 1891, 1897, 1904, 1906x3, 1906?, 1909x2). Vertimas atliktas iš kol kas nenustatyto XIX a. Józefo Stagracyńskio (1840–1905) leidimo³⁸. Lietuviškame leidime į poemos tekstą, tarp penktos ir šeštos dalies, yra įtrauktos giesmės apie

³⁴ V. Rimkus, Draudžiamos lietuviškos spaudos meninis vaizdas, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje: 1864 – 1904 – 2004*: Teminis straipsnių rinkinys, sud. ir par. B. Maskuliūnas, D. Maskuliūnienė, Šiauliai, 2005, p. 137.

³⁵ V. Kisarauskas, Lietuviškų knygų meninės ypatybės (1862–1904), *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2, kn. 2, p. 431.

³⁶ Pirmas leidimas: Freiburg im Breisgau: Herder'sche Buchhandlung, 1845.

³⁷ Kušeliausko leidimui artimiausias lenkiškas leidimas su iliustracijomis: A. Stolz, *Lekarstwo przeciw obawie śmierci, kalendarz na czas i wieczność*, wydany po raz pierwszy w r. 1843, przetł. z 18 wydania niemieckiego A. Stiasny, Cieszyn, 1882; (*non vid.*).

³⁸ Kušeliausko leidimui artimiausi 1884, 1886 m. Stagracyńskio leidimai su iliustracijomis.

pragaro kankinimus „Kankinimas (Kotawone) pragarinium newalniku“³⁹. Šie italų jėzuito Giovanni Battistos Manni (1606–1682) tekstai prie Bolesławiuszo poemos buvo pridėti 1695 m. (trečiajame) leidime⁴⁰, tačiau tada dar nebuvo eiliuoti. XIX a. leidimuose, iš kurių vieno vertė Kušeliauskas, jie jau buvo sueiliuoti. Bolesławiuszo poema ir Manni intarpas Kušeliausko leidime iliustruoti skirtingomis medžio raižinių iliustracijomis: poemos tekstui mirties temos iliustracijos, greičiausiai, parinktos iš skirtingų leidinių, o intarpas iliustruotas vieno dailininko iliustracijomis, kurios „[...] nors ir primityviai atliktos, nestokoja savito grožio, meninės įtaigos, stilingumo“⁴¹. 1695 m. Bolesławiuszo poemos leidime su Manni tekstu ir Stagraczyńskio leidime iliustracijos buvo panašaus stiliaus, bet ne tokios pačios. Jos, matyt, XVIII ar XIX a. buvo perraizytos. Tačiau pagal stilių ir meninę išraišką jos priskirtinos barokiniam laikotarpiui.

Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomame 1887 m. lenkiškame poemos leidime⁴², kuriame leidėjas ar rengėjas nenurodytas, Manni tekstas spausdintas atskirai knygos pabaigoje⁴³, kaip ir 1695 m. leidime. O 1887 m. lenkiškojo ir 1888 m. lietuviškojo leidimų iliustracijos dalyje „Kankinimas (Kotawone) pragarinium newalniku“ yra visiškai skirtingos. Matyt, tai būta dar kito, ne Stagraczyńskio, šio veikalo leidimo XIX a. ir jis nebuvo Kušeliausko vertimo ir iliustracijų šaltinis. Pažymėtina, kad šis egzempliorius yra įrištas kartu su antruoju Kušeliausko

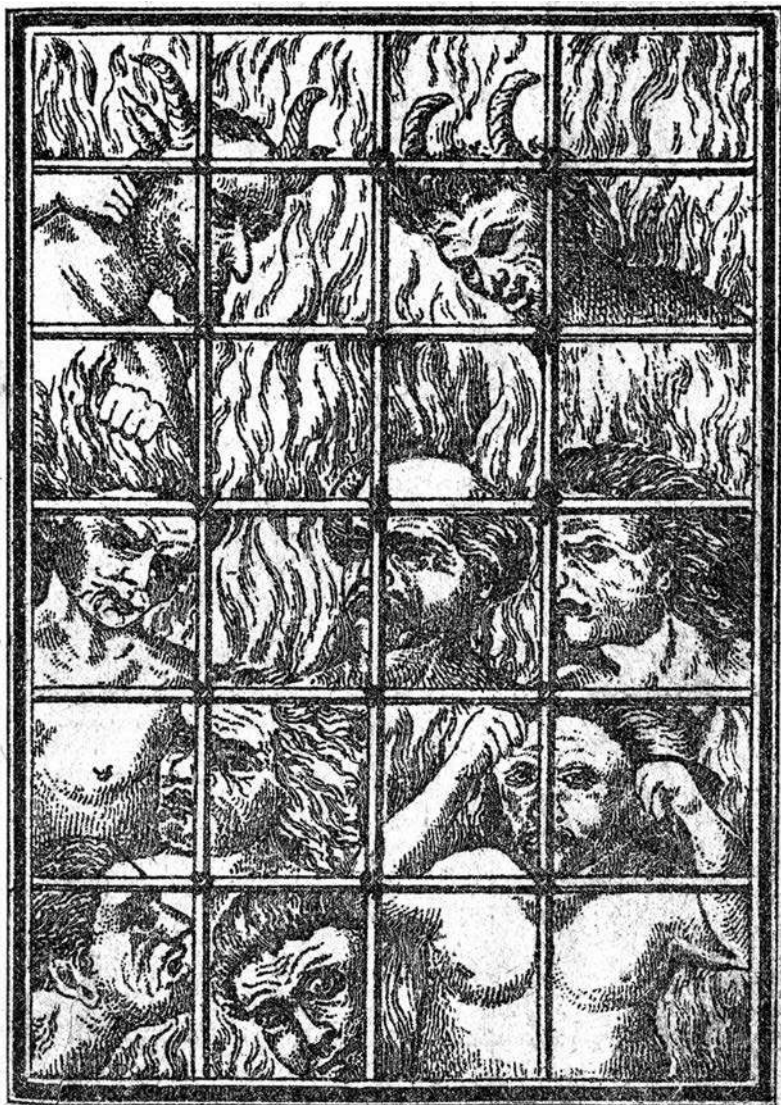
³⁹ Kankinimas (Kotawone) | pragarinium newalniku, raszita par Kuniga Jezowita, Jona | Menno 1675 m. ant parsergejima užkitezusiu grieszniku, o | par kuniga Stagraczinski naujej iszspausta, [S. L. Kušeliauskas], *Garsas ape bajsibes dienos suda ir kankinimaj pragarinej*, p. 78–100.

⁴⁰ Žr. J. Sokolski, Wprowadzenie do lektury, K. Bolesławiusz, *Przerazliwie echo trąby ostatecznej*, wyd. J. Sokolski, (ser. *Biblioteka pisarzy staropolskich*, t. 29), Warszawa, 2004, s. 16–17.

⁴¹ V. Kisarauskas, op. cit., p. 432.

⁴² [K. Bolesławiusz], PRZERAŻLIWE | ECHO | TRĄBY OSTATTECZNEJ | ALBO | CZTERY RZECZY OSTATNIE | CZŁOWIEKA CZEKAJĄCE. | *Przez X. Klemensa Bolesławiusza, zakonu ś. Franciszka, ś. teologii lektora i definitora, rytmem polskim rzetelnie | w chrześcijańskich czasach odnowione, wszystkim ludziom | na przestroję zbawienną, r. 1808, a teraz poprawione i na | nowo na światło wydane.* | WARSZAWA. | 1887, [Warszawa, druk Władysława Szulca i s-ki, Senatorska N° 10]; LNB A 25/890.

⁴³ [G. B. Manni], KATOWNIE | więzienia piekielnego | przykładami wyrażone | przez | księdzę Jana Baptisti Manny. Soc. Jesu, | objaśnione na przestroję i poprawę zatwardziałych grzeszników wydane, Ibid., s. 117–144.

„Tame kaline bus užrakinti. (Isaiae 24.)“ Iliustracijos iš Serafino Lauryno Kušeliausko knygos *Garsas apie baisybės Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai*. Tilžė, 1888

leidimu⁴⁴; pirmajame priešlapyje yra ir buvusios knygos savininkės Bagatavičiūtės nuosavybės įrašas. Biečia pastebėti, kad Kušeliausko veikalo *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* vertimo šaltinių⁴⁵, taip pat iliustracijų šaltinių ir jų kilmės nustatymas reikalauja atsikiro tyrimo, kuris nėra šio straipsnio tikslas.

Kušeliauskas minėtose mirties temos knygoje smulkiai aprašė ir pamokslavo apie mirtį, Paskutinį teismą, pragarą, skaistyklą ir dangų. Kaip Olševskis *Bromoje atvertoje ing viečnastj*, taip ir Kušeliauskas detalizuoja bei skirsto pragaro kančias: kankinimas ugnimi, šalčiu, badu ir kitais pragaro kankinimais. Pateiksime vieną pragaro kančių epizodą iš knygos *Pekla su giesmėmis*:

Pragara kanczes.

Iszimas isz knigu, kuniga Jezuita Jona-Baptista Mena.

Patsaj brolau griesznike prisiartink prie tu ugniniu duriu, ir prisiziurek kas tame kaline dedas. Zinok kad bajsiausios tironistes mucziimaj, kokius galime istatiti misloje, niera mažiausiu pawejkslu tikribes, tu wisokios smarkibes musu, kokes tinaj datirsta paskandinti pragare. Kad žmogus protu sawa galetu parmaniti tikra smarkibe pragarinu muku, taj no parsigandima drebedamas apmirtu. Dieł supratima nors mažoj dalelej tu bajsibiu, parodisiu pawejksla isz historijos zokona Cystercijonu. Nekuris zokoniks pagawime dwases stojos nuwestu ing tamse pripildita wisokiomis bajdiklomis urwa; tenaj iszwida žmogu pasodinta ant ugnine kresla, o szetonaj deganczius nadugolus gruda ing burna jo, be partruke kankina ji || už apsiriiimus girtybeje. Tolesnej iszwida antra žmogu, kuri szotonaj, nulupta isz skuros apibarste su druska kiaepe ant degancziu žariju, ken-teje tas mukas už nemielaszirdinga kriwdiima pawargelu, siratu. Tolesnej mate

⁴⁴[S. L. Kušeliauskas], GARSAS | APĖ BAJŠIBES DIENOS SUDO | IR | KANKINIMAJ PRAGARINEJ. | ANTRAS SPAUDIMAS PARWEJZĖTAS. | WILNIUJE. | KASZTU IR SPAUSTUWEJE JŪZAPO ZAWADZKIO. | 1862, 174 p., [Tilžė: Ernsto Weyerio ir Luiso Arnoldto spaustuvė, 1890]; LNB A 25/890.

⁴⁵Atkreiptinas dėmesys, kad Kušeliausko knyga *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* lietuvių bibliografijos leidiniuose *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* (t. 2, kn. 1, p. 656, 754–755) ir *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba* (t. 3, kn. 1, p. 563; t. 3, kn. 2, p. 58) yra priskirta ne prie Bolesławiuszo veikalo vertimo, o prie Manni'o: „Iš italų į lenkų kalbą knygą išvertė Klemensas Boleslavijus, pavadinęs ją „Przerazliwe echo trąby ostatecznej, albo Cztery rzeczy ostatnie człowieka czekające“. Šis vertimas ir yra S. Kušeliausko knygos pagrindas“ (t. 2, kn. 1, p. 754). Ši bibliografijos informacija yra klaidinga; plačiau apie tai žr. M. Vaicekuskas, *Knyginės smulkmenos II: Apie vieną Serafino Lauryno Kušeliausko knygą, Knygų aidai*, 2009, Nr. 2, p. 14–15.

„Kas pujkibeje auksztinas, bus
nužiamintas ir paniekintas.
(Luk. 18.)“

„Tejp kiekwienu łokamcziu muczidami draska ne
prisotinta duszia. (Proverb. 1.)“

daugibe žmonių viru ir moterų wisoke stona, amžiaus ir lites ugnineme purwine užkastus, ir bajsej no sopulu kaukanczius, kurimis szetonaj be palewos wezdajs musza galwas, anie kenteje už błoga pildima prižadų, szlubu ir pawinaszcziu stona sawa. Zokoniks tas nemerutaj parsigandes isz bajsibes kitu muku umaj atsigajwines pradeje szaukti didzių balsu: „Regejau pekla, regejau tironiszkas bajsibes muku.“ O kajpgi butu naudingaj kad Diewas ir tawe griesznike pargandintu tokiomis bajsibemis, saugotumeis raskažiū, giejdulu ir pagundu, kurie wed pragarinejs kialejs amžinos papultes. Mielas brołau griesznike, ne turek už nieka peklisz[ui] muku, kad n[e] iklutumei tenaj po smerze, dabar tankej misloje łankik ana bajsiausi pragarine kalini, ir numanime sawa istatik bajsu buwima tarpe łatru, razbajniku, wagių, palejstuwiiu, blūžniercziiu, kijaikunu bediewiu, girtuoklu paprastu giwentuju peklos, ir taj ne par keleta deszimtu, arba szimtu metu, ale par nepabajktus amžiu amžius. O brangiausi dusze, kuri esi apsunkinta smertelnu grieku, ku grejcziau skubek pakutoje pagrinszti prie mielaszirdistes Diewa, tuomi tiktaj iszsiluosusi no amžinos papultes.⁴⁶

⁴⁶ [S. L. Kušeliauskas], *Pekla su giesmemis*, p. 63–64.

„Kajpo daug iszsikele
paleijstuwingajs raskažejs kuna, tiek
jam duokite kanczios ir raudojima.
(Jon. 18, 7.)“

„Walgidami drauge pena, rupinkimes, idant
wienas kita neparitumem. (S. Powil. pas
Gal. 5.)“

Panašiai kaip ir *Bromoje atvertoje ing viečnastj*, čia yra suskirstytos ir nuodėmės, už kurias nusidėjėlis kenčia pragare: tai regėjimo, girdėjimo, uodimo nuodėmės, nusidėjėlis kankinamas už apsirijimą, nesusilaikymą, puikybę, godumą, pavydą, svetimoteriavimą, rūstybę, tingėjimą ir girtybę. Štai kaip vienoje giesmėje aprašomi girtuokliai, apsirijėliai, dykūnai bei kitokie „griešnikai“ ir jų kančios:

GIESME 3.

Korone peklos, szmoka ir dasilitejima.

Bieda girtuokliems, ir apsiritojams,

Bieda dikunams, pilwa penetojams.

Kurie karczemas, miegst tankej lankiti,

Arielka riti.

„Ko duszia mana nenorejo pirma
dasiliteti, tas dabar dėl warginga
suspaudima stojosi penu mano.
(Job. 6, 7.)“

„Papenesiu jumis su miesa sunu ir dukteru
jusu, ir kiekvienas rustingas walgis prieteli
sawa. (Jerem. 19.)“

Turtus žideliems iszpardawineja,
Warkszu siratu, niekad negialbeja.
Wargina pacze, ir piktina wajkus,
Par wisus łajkus.

Už toke kieta, nemielaszirdiste,
Datirs jie pekłoj, skaude ubagiste.
Kentes troszkima, szalti newigada,
Ir sunku bada.

Pawejksle szunu, tikram paszelime,
Dra[s]kis wiens antra, didem paralkime.
Inirszen kramtis, grieždami dantimis,
Kajpo winimis.

„Tegu! stojas nepajudinti kajpo uola.
(Exod. 15.)“

„Akis ju iszgajsz duobese. (Zachar. 14.)“

Gaus anie cziasni, isz kuknies pragara,
Szitus gardumus, jiems tenaj padara.
Deganczioj sieroj, wisokies biauribes,
Bajses kartibes.

O kas apsakis, didi ju troszkima,
Peklinioj liepsnoj, karszcziausi degima.
Zarus kajp anglis, ugneje degdami,
Graudej szaukdami. ||

Szetonaj piłs jiems, ing burna dregnuma,
Degancze smała ir tulžes garduma,
Trucziznu smercze, karczej primajszita,
Sieru rukita.

Bieda Girtuoklams, bieda apgawejams,
Ir palejstuwams, bieda piktadejams.
Bieda szokantiems, sarmatos karczminiu,
Ten wakariniu.

Dabar liepsnose, anie szokineja,
Kipszaj plákdami, greta wajsztineja.
Zabowos kwortu, tejpat nemalones,
Daris korones.

Kiti kajp plitas, plitniczioj sudeti,
Daganczioj lepsnoj, anus gał regeti.
Karsztibe didin, be mieras, be gała,
Siera ir smała.

Kiti ant łowu, liepsnos pagulditi,
Nepasikrutin, smarkej suwaržiti.
Kauk je czipdami, piktu bałsu blauna,
Łoskos negauna.

Kiti sugrusti, ing szulni sierine,
Kankin jos bajsej, karsztibe ugnine.
Anie kajp silkes, baczkoje suslekti,
Ne gał jau rekti.

Arba ežere, lediniem uszałda,
Potam liepsnose ing daleles skalda.
Ir da karcziausejs, tada dumajs ruke,
Be joke truke.

Tus kurie mega cze banketawoti,
Ważinet swetur, gardej ulewoti.
Dabar pekłoje, anie wajszes rada,
Kenteti bada. ||

O palejstuwus, smakon pasodintus,
Walkio po pekła, sunkej nuwargintus.
Szetonaj anus, tankej wiezdajs dauža,
Sanarus lauža.

Kitus lepsnose, wartidami kiapa,
Barsta su druska, ir su smała tiapa.
Arba degute, susimirkit ragin,
Ir ugnej degin.⁴⁷

⁴⁷ [S. L. Kušeliauskas], *Garsas ape bajsibes dienos suda ir kankinimaj pragarinej*, [1888], p. 54–56.

„Kiekvieno girdenti parwers ausis.
(Jerem. 9.)“

„Deļ neizsturema twajko ir smarwes.
(Macheb. 9.)“

Giesmėje pavaizduotos kančios dar sustiprinamos ir tokiu komentaru:

Paroditi cze bajsumaj tiera tikt mažuteliu pawejkslu tu bajsibiu, kokes isztikra ira pragare. Begaline diduma pragariniu kankinimu negal nej žodzejs apsakiti, nej rasztajs aprasziti, nej dumojimuose parmaniti. Nors bjauriauses bjauribes, bajsiauses bajsibes statitumem mislioje sawa, w[ie-]nok wisi tie bjaurumaj-bajsumaj bus [wos mažu] || szeszeliu paliginime tikros bajsibes, kokes tenaj kankin prakiajktusius.⁴⁸

Kušeliausko ir kitų autorių literatūrinė raiška buvo itin paprasta, jie rašė taip, kad juos kuo geriau suprastų eiliniai skaitytojai, daugiausia valstiečiai, kad jų leistosios knygos būtų kuo plačiausiai prieinamos.

⁴⁸ Ibid., p. 99–100.

„Kas par twirtibe mano kad
iszkentecziau. (Job. 6.)“

„Isz kielika diewiszkos korones ir bjauriausius
wemałus gardume ragauk ir tu tejpogi.
(Habakuk 1.)“

Pavyzdžiui, Vytartas apie Kušeliauską yra taip pasakęs: „Gramatikos jis nemokėjo tačiau jo raštus žmonės mielu noru skaitė; nes lengvai suprato negryną jo kalbą“⁴⁹, o pats Tumo-Vaižganto buvo apibūdintas kaip pramokęs „[...] kiaurai visos gyvosios žmonių šnektos, už tai su visais jų vartojamais barbarizmais ir netaisyklingumais, nepasergėdamas stilistinių gyvosios kalbos gražumų“⁵⁰.

Sederavičius ir kompanija ir kūrė, ir skleidė religinius raštus – rašė patys, vertė kitų parašytas knygas, vertimuose prirašydavo nuo savęs, pri-taikydavo lietuviškai auditorijai, pridėdavo lietuviškų pavyzdžių, vartojo

⁴⁹ Cit. iš: [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-03, Nr. 2 (13), p. 2; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 31; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 175; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 409.

⁵⁰ [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-01, Nr. 1 (12), p. 4; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 17-18; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 164; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 399.

šnekamąją kalbą, kompiliuodavo lenkų kalba išleistus religinius didaktinius tekstus. Tumas-Vaižgantas tokį procesą taip apibūdino: „Kun. Vytartui rašyti ir spausdinti religines knygas buvo vis lygu, kaip ir kitų parašytas skleisti [...]“⁵¹.

Sudargo aplinkos autoriams nekilo nei originalumo, nei plagiato klausimas, jie nekrepė dėmesio į savo ar šaltinių autorystę, jų veikalai neturėjo jokių literatūrinių pretenzijų, bet tai ir nebuvo jų tikslas. Jie siekė vien religinės praktikos tikslų, katalikų tikėjimo puoselėjimo, religinio švietimo ir aprūpinti skaitytojus lietuviška religine literatūra: jiems

[...] nerūpėjo lietuvių literatūra, kaipo tokia; visiems technitėjo šviesti bet kokie žmonės Rymo Katalikų šviesa; šviesti kuolengviausiai, paprasta namie žmonių vartojama kalba, ne literatine. Niekam jų nė galvoje buvo autorystė: visiems terūpėjo – dūšios išganimas, savo ir kitų.⁵²

Kušeliauskas 1888 m. *Garso apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimų pragarinių* „Prakalboje“ taip rašė:

Szitaj knigele ĩabaj naudinga iszganimuj. Kur ne joke parsergejimaj, nej pamokslaj, nej spawiednes, ne pajudina užkitejusiu grieszniku; tenaj szita knigele *Bajsaus Garsa trubos dienos suda* atnesze stebuklingus wajsius. Pabudina ir prikele keczausios szirdies piktadejus, ejnanczius užmerktomis akimis kialejs pragara; sugraudina ju szirdi, atwede ant tikros pakutos, par kuren apsiczistijen no grieku, apturejo amžina ļajme.⁵³

Originalių literatūros veikalų nė vienas iš Sudargo autorių neparašė, tačiau neabejotinai fenomenalu tai, kad spaudos draudimo laikais Sudargo klebonijoje, pasak Tumo-Vaižganto, „[...] buvo per ilgus metus nuolatinė lietuviškųjų knygų fabrika; tokia didelė, jog nei jo [Sederavičiaus], nei dvarininko Kušeliausko lėšų, nei aukų joms visoms išspausdinti toli

⁵¹ [J. Tumas], Antanas Vytartas, 1924-01-01, Nr. 1 (12), p. 4; kartota: [Idem], Antanas Vytartas, 1924, p. 21; [Idem], Antanas Vytartas, 1929, p. 166; [Idem], Antanas Vytartas, 2004, p. 402.

⁵² [J. Tumas-Vaižgantas], Serafimas-Laurynas Kušeliauskis, 1929, p. 190; kartota: [Idem], Serafimas Laurynas Kušeliauskas, 2004, p. 422; dar žr. [Idem], Martynas Sederevičius, 1929, p. 212, 220; kartota: [Idem], Martynas Sederevičius, 2004, p. 440, 446.

⁵³ [S. L. Kušeliauskas], *Garsas ape bajsibes dienos suda ir kankinimaj pragarinej*, p. 3.

gražu neužteko [...]“⁵⁴. Sudargas XIX a. pabaigos Lietuvoje buvo tapęs vienu iš pagrindinių lietuviškų knygų spaudos draudimo laikotarpiu kūrimo – leidimo – platinimo centrų, o ir pasirinktas jis buvo itin strategiškai palankiai⁵⁵. Pagal knygų leidimo datas tai prasidėjo maždaug nuo 1874 m., kai 1873 m. į Sudargą klebonauti atsikėlė Sederavičius. Naujų knygų rengimas tęsėsi praktiškai iki Kušeliausko mirties 1889 m. Gausūs kartotiniai leidimai buvo leidžiami iki pat spaudos draudimo panaikinimo ir dar vėliau. Nežiūrint į Rusijos okupaciją, lietuviškos spaudos ir kitokius draudimus, persekiojimus, kratas, kalėjimus, trėmimus, „pabažnų senelių“ vis dėlto buvo pasiekta, kad „[...] knygų Lietuvoje visur buvo pirkti ir visur jos platinosi“⁵⁶.

Pokyčių, vaizduojant mirtį ar pragaro ir skaistytklos kančias, nuo dar LDK laikais rašytų veikalų iki XIX a. pabaigos, kai savo veiklos ėmėsi „dangiškieji gydytojai“, praktiškai nepastebime. Kušeliauskas, Sederavičius ir kiti, puoselėję liaudies religingumą, akcentavę krikščioniško gyvenimo pavyzdį, kasdieniame gyvenime skatinę ir palaikę dorovingumą, nusižeminimą, susilaikymą ir mirties apmąstymą, – tai paskutiniai barokinės mirties tradicijos reiškėjai lietuvių raštijoje⁵⁷. Nors jau ir laikai buvo kiti, ir visuomenė pasikeitusi, tačiau pragaras su savo kančiomis už „griešną“ gyvenimą tebebuvo toks pat. Kaip ir Baroko laikų rašytojai, taip ir XIX a. pabaigos „dangiškieji gydytojai“ siekė amžino tikslo – sielos išganymo. Štai kaip Kušeliauskas 1880 m. „Prakalboje“ pradėjo vieną iš savo knygų – *Liekarstą nuog baimės smerties. Balsą dūšių čysčiaus*:

Milausi broleir ir seseris kuo tankiau ukwatoje skajtikete, arba klausikete skajtanczius szita kniga, ana pripildis szirdi saldibemis, pakajaus ir linksma

⁵⁴ [J. Tumas-Vaižgantas], Martynas Sederevičius, 1929, p. 224; kartota: [Idem], Martynas Sederavičius, 2004, p. 449.

⁵⁵ [J. Tumas-Vaižgantas], Martynas Sederevičius, 1929, p. 205; kartota: [Idem], Martynas Sederavičius, 2004, p. 435; [J. Matijošaitis], op. cit., p. 13, 20; kartota: Idem, op. cit., p. 13, 20.

⁵⁶ A. Milukas, op. cit., p. 67; dar žr. [J. Tumas-Vaižgantas], Martynas Sederavičius, 1929, p. 215; kartota: [Idem], Martynas Sederavičius, 2004, p. 442.

⁵⁷ Dar plg. apie romantizmo ir barokinio religinio-metafizinio pasaulėvaizdžio sąsajas: B. Speičytė, Baroko augintiniai (XIX a. vidurio lietuvių literatūros romantizmas), *Sambalsiai*: Studijos, esė, pokalbis: Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės 60-mečiui, sud. A. Birgerė, D. Čiočytė, Vilnius, 2005, p. 216, 218.

nodieje gimdis duszese jusu. Žinokete ta tikriause tiesa, kas nobažnaj skajta dwasiszkas knigas, tas wisados iszsisaugo no sunkiu grieku ir iszsiwalnin no graužencziu nuludimu: szwentas knigas kajpo zelkorius roda mumise nusidejimus ir siargst no paklidimu. Dwasiszka kniga ira wierniausiu prawadniku, tikriausiu prietelum, ir nekados neužgesanti žwake, kuri kuo ajszkiau apszwet wisus musu takus szio tamse giwenima, ir wed kialejs tejsibes tiesej ing dangu. Tegul tad szita kniga didin garbe Diewa, iszgialb duszes isz cziszcziaus, ir te stojes naudinga iszganimuj Žemajcziu – Letuwos kataliku.⁵⁸

⁵⁸ [S. L. Kušeliauskas], *Liekarsta nuog bajmes smerties*, p. 3.

Mikas Vaicekuskas

Divine Healers: Baroque Lithuanian Didacts of the Late 19th Century (Juozas Antanavičius, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Martynas Sederavičius, Antanas Vytartas)

Summary

The most remarkable work of Late Baroque in Lithuanian literature is *Broma atverta ing viečnastj* (*The Gate Open to Eternity*) by Mykolas Olševskis (ca. 1712 – ca. 1779). First published in 1753, the book went through 17 editions till the middle of the 19th century. It was the most popular work of religious literature of unpractical nature written in Lithuanian in the period under discussion. The religious didactic reading book *Broma atverta ing viečnastj* was dedicated to the theme of death (the late tradition of *dance macabre*), and because of its picturesque Baroque expression and the images of death, hell and suffering it was extremely suggestive for the reader, as the text was constructed according to the sermon principle with inserted didactic examples – various instructive stories. This kind of literature on “the art of dying” had its own tradition in Lithuania in the second half of the 18th century and in the 19th century, but *Broma atverta ing viečnastj* always remained the basic work in this field till its last edition (1851).

The need to reprint *Broma atverta ing viečnastj* was clearly felt in the second half of the 19th century (one can recall the efforts of Motiejus Valančius to publish its rewritten and reedited version, or other facts), but it never happened. While seeking to compensate for the lack of religious didactic literature on death, God’s judgment, tortures in hell, repentance, suffering in purgatory, the fear of death and the salvation of the soul, in the 1870s–1880s, in the period of the ban on Lithuanian press (1864–1904), three “devout old men” from the Sudargas presbytery – Juozas Antanavičius (middle of the 19th century – early 20th century), Serafinas Laurynas Kušeliauskas (1820–1889) and Martynas Sederavičius (1829–1907), as well as Antanas Vytartas (1863–1932) who joined them later, began to write, translate, compile and publish books. They considered religious education of the people and the fostering of faith by publishing practical and didactic religious books the basic aim of their activity. All in all, these authors wrote, compiled and published 50 known publications.

The repertory of the books by Sederavičius, Antanavičius, Kušeliauskas and Vytartas consisted of almost exclusively religious and religious-didactic literature – prayer books, catechisms, sermons, books on the themes of the suffering of Jesus Christ and the Holy Virgin Mary, lives of saints, apparitions and death, and various

religious and didactic readers. Books by the above-mentioned authors on the theme of death or related themes, such as *Liekarsta nuog baimės smerties. Balsas dūšių čyščiaus* (*Remedy for a Fear of Death. The Voice of the Purgatory's Souls*, 1880?), *Vadovas, arba Dangiškos gydyklos dėl išganymo žmogaus* (*A Guide, or Divine Treatment for the Salvation of Man*, 1881), *Raktas ing dangų* (*A Key to Heaven*, 1883), *Pekla su giesmėmis. Stebuklai Dievo šventose dūšiose čyščiaus* (*Hell with Songs. God's Miracles in the Purgatory's Sacred Souls*, 1884), *Gydyklos nuog baimės smerčio* (*Infirmity for a Fear of Death*, 1886), *Pamokslai apie sūdą Dievo, pakūtą, dangų ir nekaltą prasidėjimą Švč. Marijos Panos* (*Sermons on the Judgement of God, Penance, Heaven and the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary*, 1887), *Garsas apie baisybes Dienos sūdo ir kankinimai pragariniai* (*Rumours about the Doomsday's Horrors and Torments of Hell*, 1888) and others, were favourably received and published more than once. Though these works did not have any literary claims, lacked originality and did not respect authorship, in the period of the ban on Lithuanian press they were a source of religious literature noted for their simple literary expression and language understandable to the ordinary reader. The didactic and instructive stories taken from life and borrowed from other authors, descriptions of death, the Last Judgement, hell, purgatory and heaven, the division and specification of sins and sufferings in hell, illustrations, as well as the abundance of books and their editions themselves helped the “divine healers”, following the tradition of Olševskis and Valančius and referring to Baroque stylistics, to seek the sole aim – the salvation of the soul.